

## Beszélgetés a nemzetről, az etnikumról és az egyes emberről\*

### Ismerős gondolatok

Nemrég nagytakarítás volt a dolgozószobámban. A könyveket porolgatva, jobbról balra rakosgatva kezembe került Gombár Csaba könyve.<sup>1</sup> Ismerős gondolatokra akadtam benne. Az volt az érzésem, mintha valamikor már hallottam volna az olvasottakat. Eszembe jutott, hogy 25 évvel ezelőtt, a rendszerváltás kezdetén személyesen találkoztam a könyv szerzőjével, Gombár Csabával, és nagyjából azokról a kérdésekről beszélgettünk – a nemzetről, a pártoktól, a kisebbségek helyzetéről, az etnikai-nemzeti konfliktusok állampolitikai szintre való emeléséről –, amelyeket (nyilván az elmúlt időszak tapasztalatainak a birtokában) könyvében most újragondol.

Annak idején a találkozóra úgy került sor, hogy miután Gombár Csaba tudomást szerzett a vajdasági magyar politikai szerveződésről, szeretett volna róla első kézből tájékozódni. Nekem Árokszállási Borza Gyöngyi telefonált, hogy Gombár Csaba találkozóra hív. Gyöngyi akkor a *Létünk* szerkesztője volt, és épp az új pártokat készült bemutatni a folyóirat olvasóinak. A magyar érdekszervezet céljaira és programjára vonatkozóan tőlem (mint a szervezet egyik alapítójától és a program összeállítójától) szerezte be a szükséges tudnivalókat. A meghívás nagy megtiszteltetés volt számomra, hiszen Gombár Csaba a magyar szociológia krémjéhez tartozott, akinek a neve a *Szociológiai Szemléből* ismert volt számomra, ezenfelül azt hallottam róla, hogy az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézeté-

nek munkatársa. Zavaramban egyik lábamról a másikra álltam, és nagy elvárásokkal készültem a találkozóra.

### Érvek és ellenérvek

A személyes találkozásra Gombár Csaba budapesti lakásán került sor. Vendéglátóm közvetlen és barátságos volt, ennek ellenére kicsit nyugtalannak és feszültnek találtam. Ennek hamarosan ki is derült az oka. Kertelés nélkül megmondta, hogy nem ért egyet a magyar politikai szerveződéssel, és határozottan megpróbál lebeszélni róla. Különösebben nem lepett meg az, amit mondott. Tapasztalataim szerint a magyar szociológusok (egyáltalán a tudomány berkeihez tartozók) érdeklődési köre nem nagyon terjedt ki a magyar valóságra, különösképpen az elcsatolt területeken élő magyar nemzetrészek vergődése (ne mondjam, haláltusája) nem érdekelte őket, de hát ilyen, sárba ragadt világ problémáinak az elemzésével nem is lehetett volna (és ma sem lehet) a nemzetközi tudomány élvonalához felzárkózni.

Nagyvonalúan túltettem magam ezeken az „előítéleteimen”, és türelmesen meghallgattam a neves szociológus érveit. Egyre csak azt fejtegette, hogy nem tartja szerencsésnek a nemzeti kérdés „államosítását”. Nemcsak a vajdasági magyarok részéről tartja meggondolatlan lépésnek a „magyar kérdés” állampolitikai szintre való emelését, hanem a többi kisebbségi magyar közösség részéről is. Meglátása szerint az etnikai ügyek kezelésére szolgáló külön magyar pártok, külön kormányhivatalok csak megsokszorozzák a problémákat. Nem vitatja, hogy a hétköznapi életben a nemzeti-etnikai különbségekből számtalan konfliktus adódik, de ezek, ha csak a politikusok nem csinálnak belőle nagyobb ügyet,

\* Részlet a szerző *Térdre, magyar?! A nemzeti önrendelkezéstől a nemzeti önfeladásig* című készülő könyvéből.

<sup>1</sup> Gombár Csaba: *Magammal vitázom. Nemzetről, etnikumról, az egyes emberről*. Politikai Kutatások Központja, Budapest, 1996

általában nem gerjednek tovább, maguktól is megoldást nyernek.

Volt valami logika az érvelésében, de mintha az ördög bújt volna belém, arra gondoltam, hogy nem a rendszerváltással előálló helyzetben (számunkra és netán) kínáló cselekvési lehetőségekről beszélgetünk, hanem a pártvezetőség agyközpontjának (unalomig ismert) véleményét ismételteti. A szociológusok (és a tudomány berkeihez tartozók) érdeklődése talán az eddigiek során is azért igazodott a nemzetközi elvárásokhoz (nem pedig a magyar élethez), mert ez az „agyközpont” a „magyar étellel”, különösképpen a határon túli magyar kisebbségek helyzetével eddig sem törődött.

Nem állítom, hogy vendéglátóm csakugyan a pártvezetőség agyközpontjának véleményét ismertette volna velem. Ez merő rosszhiszeműség lenne részemről, hiszen hallottam valamit Gombár Csaba „különvéleményéről”, amely miatt „fentről” többször megfeddték. Tény azonban, hogy találkozásunk során Gombár Csaba egyre csak azt ismételtette, hogy a nemzeti-etnikai kérdés „államosítása” célszerűtlen, és a maga részéről azt találná üdvösnek, ha az „etnokraták” „nem telepédnének rá a társadalomra”, vagyis ha az állam semleges maradna a nemzeti identitás kérdésében. Lehet, hogy szó szerint nem ezek hangzottak el, de félreérthetetlenül az volt a véleménye, hogy legjobb volna, ha a politikusok a nemzeti kérdést illetően „békén hagynák” az embereket.

Végül is ebben semmi kivetnivalót nem találtam. Már csak azért sem, mert ugyan magukkal ragadtak a társadalmi változások, de soha nem tartottam magamat politikusnak, akkor is pszichológus maradtam, amikor politizáltam. Nem vettem tehát magamra, amit vendéglátóm mondott, nem azért, mert lesújtóan vélekedett a politikusokról, hanem mert nem értettem egyet meglátásával, nevezetesen, hogy az etnikai problémák „maguktól” is megoldódnak. Meglepett, hogy ennek a legendának (ne mondjam), szemenszedett hazugságnak egy neves szociológus hitelt ad. Ha a nemzetiségi problémák csak „hétköznapi konfliktusokból” állnának, próbáltam ellenvetéssel élni, bizonyára nem állt volna elő az a helyzet, hogy a magyar népesség száma Vajdaságban néhány évtized alatt megfeleződött. Nem történhetett volna meg, hogy a hatalom az

újabbnál újabb betelepítési hullámokkal jóvátehetetlenül megváltoztatta az etnikai arányokat. Továbbá nem fenyegetne bennünket az a veszély, hogy megfelelő jogi státus hiányában – politikai, demográfiai, gazdasági – súlyunk vészjóslóan csökken, aminek a következtében a magyar közösség előbb-utóbb jelentéktelenné és életképtelenné válik.

Vendéglátómmal nem jutottunk dűlőre. Hiába próbáltam Gombár Csabát meggyőzni arról, hogy nálunk (mint ahogyan Magyarországon is) állampolitikai szinten dől el minden, „civil társadalmi” szinten (ahová a nemzeti kérdést sorolná) nem oldható meg semmi. Az adott állampolitika viszont velünk szemben kérlelhetetlenül ellenséges. Gombár Csaba viszont azzal érvelt, hogy a rendszerváltással a kelet-európai térségben az etnokrata hatalmi berendezkedés csak még jobban felerősödik, és ez ellen egy kisebbségi politikai szervezet gyakorlatilag nem tehet semmit.

Utólag, 25 év távlatából, úgy látom, hogy igazunk volt mindkettőnknek. **A politikai önkényeskedést csakugyan nem lehetett volna tovább túrni, de politikai eszközökkel, kisebbségi pártjainkkal se mentünk semmire.** Hiba volt-e részünkről, hogy megpróbáltunk az önálló cselekvés lehetőségével élni? Kérdés persze az is, hogy volt-e egyáltalán önálló cselekvésre lehetőségünk.

### Magammal vitázom...

Miután a nyáron kezembe került Gombár Csaba könyve (*Magammal vitázom. Nemzetről, etnikumról, az egyes emberről*), megpróbáltam felidézni egykori beszélgetésünket. Az elmúlt 25 évben olyan ország-, intézmény-, érték-, közösség- és nemzetrombolás ment végbe, hogy örömmel folytatnám a szóban forgó kérdésekről a negyedszázaddal ezelőtt eredménytelenül zárult beszélgetést.

Változott-e azóta a véleményünk, és ha igen, miben? A dolgok állásának ismeretében változott-e a modern uralmi rendszerekről, a demokráciáról, az etnokratákról, a pártokról, a kisebbségek politikai küzdelméről Gombár Csaba korábbi véleménye? Miben látná ma a kisebbségi jogérvényesülés lehetőségét?

Ezekre a kérdésekre a választ nem tudhatom, az 1996-ban megjelent kötet írásaiból azonban sok minden kiolvasható. A könyvet lapozgatva az a benyomásom, hogy a 25 évvel ezelőtt elhangzott érvek és ellenérvek alapvetően nem sokat változhattak. Annak ellenére sem, hogy az önálló cselekvés lehetőségének, az önrendelkezés jogának, a nemzeti szuverenitásnak a tekintetében nagyot változott a világ. Gyakorlatilag minden a feje tetejére állt. Már abban sem vagyok biztos, hogy ha sor kerülne a beszélgetés folytatására, szót tudnánk-e váltani egymással? Egyre inkább hajlok arra, hogy Gombár Csaba könyvét (a könyv címét) tekintsem követendő példának. Haladéktalanul szükség van a magunkban lefolytatott vitákra: a nemzettel, állammal, az emberrel kapcsolatos kérdések ismételt átgondolására és a felmerülő kérdések sokaságának megválaszolására.

### Vitatható gondolatok

Mindazonáltal Gombár Csaba könyvében talállok néhány új, általam vitatható gondolatot. A szerző meglátása szerint ma Nyugaton az „átlátható és ellenőrzött, szabály- és jogérvényesítő demokratikus szakszerűség” uralkodik, Kelet-Európában viszont az etnikai konfliktusok felerősödésével az „etnopolitizálás” vált uralkodóvá. Ehhez rosszállóan teszi hozzá, hogy sajnos Magyarországon is (a „hatalmi berendezkedés” tekintetében) az „etnokrácia sajátos elve és gyakorlata kezd” működni.<sup>2</sup>

Talán mondanom sem kell, hogy az Európai Unió „átlátható és ellenőrzött, szabály- és jogérvényesítő demokratikus szakszerűségéről” mérőben más a véleményünk. A szerzővel ellentétben, aki szemlátomást nem akar tudomást venni arról, hogy az iszlám korlátlan beáramlásának következtében Európa, vagy amit eddig értettünk alatta, főlszámolja önmagát, Kelet-Európa viszont – az etnikai konfliktusok felerősödésétől függetlenül – védelmezni próbálja azokat az értékeket, amelyek a közösségi életre való törekvés során évszázadok alatt kialakultak. Ha jól értem,

Gombár Csaba nálunk azt az „állameszmét” és „szakszerűséget” hiányolja, amely egy nemzetek fölött álló központi diktatórikus kormányzat vízióját vetíti előre. Egy olyan monstrum adminisztrációt lát követendő példának, amely egyet jelent a nemzeti államok halálával. Ez az „új etnikai elv”, amely az „etnoszt” lenne hivatott egy modernnek vélt fantomnak (állameszmének) alárendelni, ha megvalósulna, kétségkívül új helyzetet teremtené. **Az új helyzet azonban nem a népek „egymásra találását”, kölcsönös „megbékélését” jelentené, hanem jellegük és nemzeti szuverenitásuk elvesztését,** ami a jelenlegi migrációs válság tükrében félreérthetetlenül előrevetíti az egykoron virágzó nemzetek végnapjait.

Ahelyett, hogy a tömeghírközlés csatornáin keresztül a veszélyről hírt adnának, egyre csak az univerzális államról szőtt hóbortos víziót propagálják. Sajnos – **autentikus nemzeti értelmiség híján** – népek sokasága ül fel a világban helyüket kereső, gyökerüket (közösségüket) veszített emberek univerzális államról szőtt víziójának. Mi tagadás, sokan nálunk is szolgalelkűen **az etnikai egyneműség fikcióját zsolozsmázzák.** Sokan felsorakoznak a túlfűtött küldetéstudattal rendelkező „politikai elit” mögé, amely elhiszi magáról, hogy ő majd utat mutat a „tévelygő népek” számára, azok más elképzelése ellenében is.

### Önjelölt próféták

Önjelölt próféták mindig voltak, vannak és lesznek, akik egy általuk kigondolt, erőszakkal létrehozott, mesterségesen kreált közösségnek kívánják alárendelni az embert. Azt a társadalmi-pszichológiai képződményt, amelynek legsajátosabb vonását az önként vállalt közösség jelenti. A zsarnokokat arról ismerni föl, hogy előbb megfosztják az embereket önként vállalt közösségüktől, elszakítják őket korábbi kötöttségeiktől, majd lemondást, önfeláldozást várnak el tőlük, lelkes csatlakozást egy lelküktől idegen identitásukhoz (politikai képződményhez).

Nem állítom azt, hogy képzeletbeli vitapartnerem osztja azt a meglátást, hogy akár erőszakkal is, de át kell venni a nemzetállamok fölötti irányítást, a népektől meg kell tagadni az önrendelkezés jogát. Azt sem feltételezem róla, hogy

<sup>2</sup> Gombár Csaba: *Magammal vitázom. Nemzetről, etnikumról, az egyes emberről.* Politikai Kutatások Központja, Budapest, 1996, 87. o.

nem látja tisztán, hogy a menekültek áradatával milyen szorult helyzetbe került Európa, és azon belül Magyarország. De meg kell vallanom, hogy nem egészen értem az „etnokrácia sajátos elvére és gyakorlatára” vonatkozó homályos utalását. Nem világos és nem egyértelmű számomra, hogy képzeletbeli partnerem mit fájjal, és mi az, amit a nemzeti szuverenitásból hiányol.

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása nehéznek ígérkezik. A probléma abból adódik, hogy nem mindig beszélünk egy nyelvet. Az olyan megfogalmazással, mint az „átlátható és ellenőrzött, szabály- és jogérvényesítő demokratikus szakszerűség” nem nagyon tudok mit kezdeni. Hacsak nem azt a történelem során belénk rögzült örökös igazodási kényszert értem alatta, hogy mindig idegen példákat követve azt várjuk, hogy mások a szánkba rágják, mi a jó, az előremutató, a modern, a követendő, a kívánatos. Mintha ezúttal Nyugatról várnánk, hogy a sült galamb a szánkba röpjön, ahelyett, hogy **a magunk számára megfelelő gazdasági, politikai és szellemi mozgástér létrehozására (kiharcolására) törekednénk.**

### Egy nyelvet beszélünk?

Már arra is gondoltam, hogy sokszor talán azért nem értjük meg egymást, mert másként merül föl bennünk a kízó szabadsághiány. Számomra például az emberi szabadság kérdése (kisebbségi helyzetemnél fogva) a leginkább a nemzeti szuverenitás kérdéseként merül föl. Azok számára, akiknek a nemzeti, nyelvi, vallási, kulturális szabadság adott, az önazonosság kérdése gyakorlatilag értelmét veszti, az önálló cselekvés képessége, az önmeghatározás lehetősége olyan természetessé válik, mint a levegővétel. Ezért mondom azt, hogy nem feltétlenül egy nyelvet beszélnek azok, akik ugyanazon a nyelven beszélnek.

Ettől a gubancból eltekintve vitapartneremtől megkérdezném, hogy a nemzetekkel (nemzeti jellegű államokkal szemben) vajon Ő maga is olyan globális államalakulat létrehozását tartaná célravezetőnek, amely Európa teljes népességét egy főhatóság alá rendelné, vagy velem együtt hitet tenne a népek önrendelkezési joga mellett?

Továbbá egyetértünk-e abban, hogy egy olyan, népeket összefogó közösség, mint az Európai Unió (feltéve, hogy a valós szándék a különböző népek összefogására és nem azok leigázására irányul), csak azonos civilizációban gyökerező országok között épülhet fel? Úgy, ahogyan azt Robert Schuman, Európa atyja elképzelte.<sup>3</sup> Ha igen, hogyan vélekedik arról a migránsáradatról, amely véget vet a közös civilizációs alapnak? Egyáltalán, érdekelné, hogy az „etnikai jelleget” még mindig olyan ördögtől valónak tartja-e, mint hajdanán, amelynek kezelése (történelmi meghaladása) okvetlenül egy globális államalakulat létrehozását kívánja meg?

De az is lehetséges, hogy mindezek részéről Gombár Csabával kapcsolatban olyan feltevések, amelyek a valóságnak már messze nem felelnek meg. Azt olvasom ugyanis a könyvében, hogy feltétlenül szükségesnek tartja, hogy az államokon belül a politikai berendezkedés kiegészüljön a kisebbségi-etnikai közösségek önálló cselekvésének lehetőségével, közösségi érdekeik politikai megjelenésével.<sup>4</sup> Ezt a felismerését már csak azért is örömmel nyugtázom, mert 25 évvel ezelőtt elsősorban ebben: a kisebbségi-etnikai közösségek érdekei politikai megjelenítésének és képviselésének a kérdésében nem értünk egyet.

### Öncélú játszmák

Határozottan örülök eltérő álláspontunk közeledésének, személyes tapasztalatokkal gazdagodva azonban őszintén be kell vallanom, hogy messzemenően igaza volt abban, hogy a magyar kisebbségek politikai szerveződésétől nem várhatunk átütő sikert, sőt, az a jóslata is beigazolódott, hogy mindent összevetve a magyar kisebbségek helyzete sokkal rosszabb lesz, mint 25 évvel ezelőtt volt. Nem állítom, hogy a helyzet rosszabbodása a politikai önszerveződés folyamánya, feltételezhető, hogy a nemzeti kérdés államszintre való emelése (magyar pártok létrehozása) nélkül is ott tartanánk, ahol most va-

<sup>3</sup> René Lejeune: *Politika és életszentség. Robert Schuman, Európa atyja.* Magyar Máltai Szeretetszolgálat, Budapest, 2015, 250. o.

<sup>4</sup> Gombár Csaba: i. m., 88. o.

gyunk. Pszichológusként azonban hajlok annak a belátására, hogy a közösség szervezésre és a makrotársadalmi jelenségekre nagyobb gondot kellett volna fordítanunk. Tévedés volt arra a politikai folklórra hagyatkoznunk, hogy a választásokon való részvétellel majd a „népakarat” mindent a helyére tesz és megold. A politika a legjobb formájában sem képes a társadalmi összefüggéseket megvilágítani, még kevésbé az élet apró darabkáit a helyükre rakni.

Az a körülmény, hogy a társadalmi önszerveződés kimerült öncélú politikai játszmákban, feltételezve, hogy az emberek a választásokon majd kiélik cselekvési vágyaikat, számukra ismeretlen emberek neveinek bekarikázásával (vagy áthúzásával) lehetőséget kapnak arra, hogy az ösztönzők és érdekek kifejezésre jussanak, több volt, mint balgaság. Nem véletlen, hogy a 25 éve tartó ostoba politikai játszadózás a magyar kisebbségi közösségek helyzetének alakulása szempontjából kijózanító és fájdalmas felismerésekkel járt. Gombár Csabának tehát messzemenően igaza volt abban, hogy politikai téren meglehetősen szűkre szabott lesz számunkra a mozgástér. Talán ennél is nagyobb gond, hogy a (főként belső) hatalmi harcok nem a kisebbségek helyzetének megoldását szolgálták. A politika elvonta figyelmünket a társadalmi-közösségi élet fontos történéseiről és háttérösszefüggéseiről. A nagy pártokat utánozva beértük a kollektív cselekvés látszatával, és eközben eltékoztunk a még rendelkezésünkre álló időt és erőforrásokat.

### Az állam nagykabátja

Ezek a kérdések azóta foglalkoztatnak, amióta Gombár Csaba kifejtette, hogy szerinte az „etnikai kérdések államosítása” nem vezet a „nemzeti kérdés” megoldáshoz. De azt, hogy az „etnikai kérdés államosítása” mit jelent, nem fejtette ki részletesebben, könyvében azonban utal arra, hogy a nemzet fogalmára vonatkozó különböző képzetek összemosása nehezíti a nemzeti kérdés megértését. Magam is azt tartom a félreértések egyik forrásának, hogy ezen a téren (sem) látjuk kellőképpen árnyaltan, differenciáltan a valóság bonyolult összefüggéseit és ellent-

mondásait. Úgy tűnik, hogy a nemzet fogalma egyre több mindent szippant magába, és olyan általános „magyarázó elvvé” válik, amelynek már semmi köze a valósághoz. A legtöbb probléma abból származik, amire könyvében Gombár Csaba is utal, hogy ma minden etnikum, nemzet, nép, hatalomra törő vagy csak helyzetével elégedetlen embercsoport **az állam nagykabátját** kívánja magára öltetni, hogy komolyan vegyék. Ez a törekvés viszont nem a nemzetjellegből következik, hanem az állam „mindenhatóságának” a tapasztalatából, az uralkodó politikai felfogásból. Ahelyett, hogy egyoldalúan az államokra ruházott hatalmat favorizálnánk, valójában ezt a hatalmat kellene mérsékelni, varázstalanítani, és helyette a közösségi érzésnek (a spontán népakaratnak) kellene nagyobb fontosságot tulajdonítani. A figyelemnek arra kellene irányulnia, hogy senkinek és semminek ne lehessen teljhatalma az emberek által önként vállalt közösségek felett. Márpedig az állam létrehozásával ez történik. A politikusok (és teoretikusok) közül sokan az államot az egyénektől elszakított, azok fölé emelt közösségnek tekintik, és önkényesen egyenlőségjelet tesznek az állam és a nemzet közé. Ez a motorja a nemzetállamok létrejöttének (a világon ma szinte minden államot „nemzetállamnak” tekintenek), holott többségüknek semmi köze a **nemzeti államokhoz**, amelyek a nemzetet alkotó egyének szabad akaratából, a közösségért önként vállalt önfeláldozásnak köszönhetően jöttek létre és maradtak fel. Ebből a szempontból az önkényesen „nemzetállamoknak” nevezett politikai képződmények, találó kifejezéssel élve „sárkányfogvetések”<sup>5</sup> még csak nem is említhetőek egy napon a nemzeti jellegű államokkal, amelyek alapját a szabad társulás, a közösséghez való ragaszkodás és adott esetben az önként vállalt önfeláldozás képezi.

### Merre van az előre?

Mielőtt ezen a gondolatsoron továbbmennénk, járjuk körül egy kicsit az önálló cselekvéshez fűzött reményeinket, önmeghatározási képességeinket, az önrendelkezés jogával kapcsolatos el-

<sup>5</sup> Vö. *Szabadság és nemzet*. Szerk. Dénes Iván Zoltán, Gondolat, Budapest, 1993

képzeléseinket. Egyáltalán, felnőttünk-e azokhoz a feladatokhoz, amelyek elé a történelem állított bennünket? Okosabbak lettünk-e valamivel? Tudjuk-e, hogy a nemzetek, népek, a közösségek életében mit jelent a siker, az eredmény, az előre? Mi az, ami előremutató fejlemény, és mi az, ami feltétlenül kudarcot jelent? Igazunk van-e akkor, amikor a történelmileg recsegő-ropogó, elaggott állami kereteket vagy egy-egy rendszert azonosítjuk magával a nemezzel? A nemzeti államokat képviselő (kisajátító) etnokraták érdekeit mennyiben tekintjük azonosnak a nemzet érdekeivel? Mennyire szándékos vagy mennyire véletlen a nemzeti lét kereteinek (az államnak) az összemossa azzal az érülettel, lelki közösséggel, amelyet nemzet alatt értünk?

Hitetlenkedve olvastam Bárdi Nándor neves kisebbségkutató fejtegetését, mely szerint a „burgenlandi, a szlovéniai, a horvátországi magyarok története gyakorlatilag véget ért”, és rövid időn belül, két újabb nagy exodusra lehet számítani: az egyik a vajdasági, a másik a kárpátaljai.<sup>6</sup> Bárdi Nándor véleménye szerint nincs más megoldás, ki kell menekíteni az itteni magyarságot, mert az utóbbi két terület fiataljainak 80 százaléka („magyar útlevelel a zsebében”) minden bizonnyal követni fogja azokat, akik már odébbálltak.

Semmi kétség, hogy baj van, nagy baj. A kivándorlás okaival a *Menni vagy maradni?* című könyvemben foglalkoztam. A szokásos magyarázattól eltérően, mely szerint azoknak, akik „jobb életet akarnak” maguknak, nincs más választásuk, mint kivándorolni, kifejtettem, hogy a nagyarányú kivándorlás a közösség szétesésének egyik jellegzetes szimptomája. **A szétszéledésnek elsősorban nem anyagi, hanem lelki (spirituális) okai vannak.**<sup>7</sup> A „fejvesztett menekvés” a kollektív cselekvés hiányából, a szellemi távlatnélküliségből fakad. A köztudat a kilátástalanság érzetét rendszerint egzisztenciális fenyegetettséggel magyarázza, valójában társadalmi bizalomvesztésről van szó. Csökken a közösségi kohézió, ami a nemzeti önfeladás megnyilvánulásának az egyik kifejeződési formája. A

nagyarányú kivándorlás, a **szülőföld elhagyása (feladása) akkor következik be, ha az érintett közösség tagjai nem rendelkeznek kollektív cselekvési modellel, illetve a kollektív modell az önfeladásban nyilvánul meg.**

### Kollektív cselekvési modellek

Ez a folyamat, a nemzeti önfeladás, nem most kezdődött. Sokan voltak, akik már a rendszerváltásra – a nyakukba szakadt demokráciára – „lábbal szavaztak”. A ’90-es évek elején bekövetkezett tömeges elvándorlásnak látszólag más okai voltak. Az embargó, a háború, az erőszakos mozgósítás kétségkívül a fenyegetettségérzés fokozódásával járt, valójában már az akkori menekvés hullám is összefüggésbe hozható a közösségi integráció hiányosságaival, a gyenge közösségi kohézióval. **Elsősorban ugyanis azok (jobbára értelmiségiek) távoztak, akik nemzeti közösségüktől lélekben már félig-meddig leváltak, nemzeti identitásukkal hadilábon álltak.** Ez (ti. az identitásválság) önmagában véve talán nem is lett volna akkora baj, ha az érintettek nem érezték volna magukat veszélyeztetve a küszöbön álló változásoktól. Többségük korábban a „jugoszlávság” eszméjével kacérkodott, és attól tartott, hogy a nemzeti örendelkezés szószólói ezt nem fogják számára díjazni, ezért a legjobb, ha időben odébbáll. Nem lehetett előre látni, hogy a „jugoszlávság” eszméje, amely hosszú évtizedeken át mint a nemzeti önfeladás egyik formája kollektív modellként szolgált a vajdasági magyar kisebbség számára, az idők változásával a visszájára fordul. **Az, ami sokáig megkérdőjelezhetetlennek látszott, és a megalkuvók szempontjából nagy haszonnal járt, afféle szégyenbéllyeggé vált.** A „jugoszlávság” helyett a nemzethez való ragaszkodás lett az az „ősérték”, amely az új politikai széljárás értelmében gyógyírt jelentett volna minden problémára. Miután a vajdasági magyarokat is utolérte a nemzeti eufória, és hozzáfogtunk a magyar politikai érdekszervezet létrehozásához, azok közül, akik a korábbi politika szekértolói voltak, sokan egyszerűen odébbálltak.

Roppant kellemetlen akár a köpenyegforgatást, akár az állhatatosság hiányát az emberek

<sup>6</sup> (www.szegedma.hu).

<sup>7</sup> Hódi Sándor: *Menni vagy maradni? Az Én és a közösség társadalomlélektani zavarai.* Stratégiai Füzetek 11. Széchenyi István Stratégiakutató Társaság, Ada, 2015

„fejére olvasni”. Velük kapcsolatban távol áll tölem mindenféle rosszallás vagy számonkérés, a jelenséget pusztán tényként szükséges itt megemlítenünk. Általában így vagyunk a társadalmi-politikai események értelmezésével. **Bármilyen irányt vesznek az események, az emberek egy csoportjának az élettörténetében (adott életeseményekhez kötötten) mindig ott sűrűsödnek a lelkiismeret terhei.** Akkor is, ha ezekről az életeseményekről nem beszélünk, vagy ha netán szóba kerülnek, a jelenséget nagy-nagy megértéssel és empátiával kezeljük.

Az újabb kivándorlási hullám okai, gyökerei némiképpen mások voltak, mint az előzőé. Az a társadalmi krízis bizonyult mélyrehatóbbnak, amely a kollektív identitást aláásta. A vajdasági magyar kisebbség elvesztette önbizalmát (vele a kollektív cselekvési modellt), ennek folyománnyaként a magyarság lélekszáma vészesen csökkent. **Az új exodust már nem a háborútól és a politikai változástól való félelem gerjesztette, mint korábban, hanem az a bénító vákuumérzés, az a jövőtől való rettegés is, amely a hitében megrendült közösséget jellemzi.**

### Egy korszak vége?

**A jelenlegi menekülési hisztériának, mint általában minden tömeghisztériának a motívumait a kollektív lélekben kell keresnünk.** Nevezhetjük ezeket a motívumokat kollektív cselekvési modellnek vagy suttogó propagandának, az emberekkel való érzelmi-tudati manipulációnak, a lényeg az, hogy **valamilyen gondolat mentén sajátos érzelmi viszony jön létre egy csoport (közösség) tagjai között, és ez a továbbiakban jelentős mértékben befolyásolja döntéseiket és viselkedésüket.**

Ebben a totálisan manipulált világban, amelyben élünk, ezeregy példáját látjuk a tömeghisztériának. A kollektív lélekben létrejövő változást azonban nem lehet közvetlenül a pártpolitikára redukálni, a pártpolitikát és a „tömeghisztériát” nem lehet összemosni. Ellenben a pártpolitika szinte mindig igyekszik a tömegmozgalmak lélektani okait meglovagolni. A kínálkozó történelmi példáktól most eltekintünk, szeretnénk kizárólag a magunk portáján söprögetni.

A vajdasági magyar kisebbség politikai vezetőinek a törekvései és az emberek kollektív lelkületében zajló fejlemények között határozott különbség mutatkozik, az eltérést (a kollektív cselekvési modell hiányát) aligha lehet nem észrevenni. A magyar kisebbségi politikai elit a jelenlegi szerbiai politikai-hatalmi struktúrában meglehetősen jó, azt is mondhatnánk, hogy szinte már kitüntetett helyet foglal el. Ez a szerb hatalom részéről megnyilvánuló kitüntető politikai figyelmesség (amelyet sokan a kisebbségpolitika sikeréként könyvelnek el) egyáltalán nem befolyásolja a többség, az átlagember helyzetmegítélését. Lehet ugyan a kisebbségpolitika sikerességének tulajdonítani a magyar politikai államtitkárok számát, ez a „siker” azonban nem szüntette meg azt a kiábrándultságot és „vákuumérzést”, amely a magyar kisebbségi közösség tagjainak többségét jellemzi. Sarkítottan fogalmazva azt mondhatnánk, hogy maga a kisebbségi közösség nem élvez azokat a jogokat, amelyek mint kollektívát megilletnék.

### Alkupozió nélkül

Függetlenül attól, hogy a kisebbségi politikai elit és a szerb (román, ukrán, horvát, szlovák) „kormányalakítási tárgyalásokat” kedvezőnek tartjuk, vagy sem, maguk a magyar nemzetrészek sehol sem tettek szert azokra a kollektív jogokra, amelyekről sorsuk jobbra fordulását remélhetnék. Valós alkupozióról tehát szó sincs. A parlamenti többséggel rendelkező többségi (nemzeti) pártoknak valójában nincs szükségük a magyar kisebbségi pártokkal való „együttműködésre”. Általában tárt karokkal fogadják a kisebbségi pártok csatlakozási szándékát, mert ezzel a maguk részéről a kisebbségi kérdést megoldottnak látják. Nem állítható, hogy ezek a formális gesztusok teljesen hiábavalóak, nem csillapítanak például a szomszédos országokban a kisebbségellenes indulatokat. A vajdasági magyarok esetében például a „magyarverések” ritkulnak, legalábbis a média nem tájékoztat róluk, mert mondjuk, ez is az alku tárgya. Nem vitás, hogy a rendszerváltás után negyedszázaddal a kelet-európai nemzeti társadalmak rangos politikusainak változik a retorikája, amennyiben

lehetőleg mellőzik a durva kisebbségellenes megnyilatkozásokat.

Ilyen értelemben a politikai légkör a magyarok részére „barátságosabb” a korábbiaknál, de az, hogy ez egy „korszak lezárulását” jelentené, nem felel meg a valóságnak. Inkább azt mondanám, hogy a háttérben olyan politikai alku jött létre, amelynek folyományaként a kirakat szebb, mutatósabb, a jogrend azonban a kisebbségek státusát illetően érdemben nem változott. Nem győzőm elégszer ismételni, hogy Gombár Csabának igaza volt, a nemzeti kérdés „államosításával”, politikai szintre emelésével a nemzeti kérdést nem sikerült megoldani. A helyzet annyival bonyolultabb, hogy **a politikai elit a saját helyzetével többnyire elégedett, ebből kifolyólag meglehetősen ingerült, ha maguknak a magyar kisebbségi közösségeknek a romlása szóba kerül.**

A közbeszédből hiányzik a helyzet tisztázására irányuló törekvés, egyelőre semmiféle politikai korrekcióra nincs lehetőség. Nincs mód például annak az egyszerű igazságnak a kimondására, hogy a **többségi népek azért mutatnak barátságosabb arcot felénk, mert a kisebbségi politikai elit lemondott a magyar kisebbségek valós érdekképviseletéről.**

### Bizarr helyzet

A kisebbségi politika lemondott arról a kényelmetlenségről, kockázatvállalásról, amellyel az önrendelkezési jog kivívása járna. Ehhez a lemondáshoz természetesen az is hozzájárult, hogy a nyugat-európai (számunkra „példaadó demokratikus”) államok szemében az önrendelkezési jog (a nemzeti szuverenitás) emlegetése hasonló, mintha akasztott ember házában valaki a kötelet emlegetné. Ami viszont a mi neuralgikus pontunkat illeti, a Nyugaton divatos „multikulturalizmus” emlegetésére válik szaporábbá a szívverésünk. A „multikulturalizmus” mibenlétére vonatkozóan közel egy évszázados tapasztalattal rendelkezünk, és semmi kétségünk afelől, hogy mindenféle „multikulti” emlegetése a nemzetek megsemmisítésére irányuló politikai törekvés szalonképesebb megnevezése.

Mindent összevetve azt kell mondanunk, hogy a magyar kisebbségek helyzete nemcsak nehéz,

hanem meglehetősen bizarr is. A nemzeti pártok létrehozásával sikerült egy vékony magyar réteget politikailag pozícióhoz (és megélhetési forrásokhoz) juttatniuk, de maga a közösség, ha lehet, még szegényebb, eszköztelenebb és kiszolgáltatottabb helyzetbe került, mint volt. **A helyzet abszurditása abban van, hogy immár maga a magyar vezető réteg ellenérdekelte a változásokban,** nevének nevezve a dolgokat: az önrendelkezés valamilyen formájának (mondjuk, az autonómia) kivívásában.

Ennek a bizarr fordulatnak a lehetőségéről Gombár Csabával nem esett szó közöttünk, a politikusok külön érdekeltségére vonatkozóan azonban több utalás is történik a könyvében. Ezek többnyire elmarasztaló jellegűek, amelyek meglátásom szerint azt az divatos előítéletet erősítik fel bennünk, hogy a politikusok semmivel sem tudják jobban, hogy mit kell tenniük (merre van az előre?), mint maga a nép. Anélkül, hogy a próféták (szellemi vezetők) vagy a kollektív bölcsesség örökös dilemmájára kitérnénk, le kell szögeznünk, hogy a valóság megengedhetetlen leegyszerűsítése lenne mindig mindent a politikusok nyakába varrni.

### Nem lehet mindent a politikusok nyakába varrni

Nem feledkezhetünk meg például arról, hogy a kisebbségi magyar pártok (a rendszerváltás elején) már egy identitásában sérült közösséget örököltek. Olyan közösséget próbáltak talpra állítani, amely szinte alig rendelkezett az önmeghatározás képességével, és csak nagyon kevesekben fogalmazódott meg az önrendelkezésre való törekvés igénye. A többség már nem tartotta fontosnak az önálló cselekvés történelmi lehetőségét.

Számos példával tudnánk illusztrálni, hogy a kisebbségbe került magyarok lelki közösségét hogyan próbálták az idegen hatalmak megtörni, az emberek lelkéből kiirtani azt az érzést és eszmét, amely egyazon szellemi közösségbe rendezte őket. Korunkban már háború, börtön, vérontás nélkül is térdre lehet népeket kényszeríteni, elég hozzá a lelküket feldúltni, megfosztani őket önmeghatározási képességüktől. Néha elég



elhitetni egy közösség tagjaival, hogy **kollektív önmeghatározásuknak** semmi jelentősége nincs, nemzeti azonosságukhoz való ragaszkodásukkal, a közösségért önként vállalt önfeláldozásukkal semmire sem mennek, ellenkezőleg, a hűség és kitartás csak veszélyt jelent rájuk nézve. Ha ezt elégszer elismételjük nekik, és a mondottaknak politikai, jogi, gazdasági eszközökkel kellő nyomatókat is adunk, könnyen el lehet érni, hogy egy népesség az önfeladás útjára kerüljön. Az efféle politikai szándékot és mesterkedést nevezzük ma „szellemi népirtásnak”, amelynek népek, nemzetek, kisebbségek, etnikumok sora van kitéve.

Konkrét közösség vonatkozásában tehát az önálló cselekvés lehetőségének vagy hiányának az ismeretében lehet valamit a kisebbségi politikai elit nyakába varrni. Természetesen azt sem árt tudni, hogy a politikai elit melyik oldalon áll a népek (nemzetek, nemzetrészek, kisebbségek, etnikumok) elleni hadviselésben.

### Tetemrehívás nélkül

Távol áll tőlem mindenféle személyes felelőségre vonás, megbélyegzés ebben a kérdésben, de a kollektív jellegzetességeinkről (kudarcainkról, sikerélményeinkről, a közösségért vállalt vagy nem vállalt cselekvésünkről) beszélve, épp azért, mert önként vállalt közösségről van szó, az önfeladás okait keresve nincs helye a mellébeszélésnek. Nemcsak arról van szó, hogy a bennünk, képzeletünkben hordozott közösség érzelmi-tudati alapjai megrendültek, de oda jutottunk, mondja Csapó Endre, hogy a nyílt nemzetelenség politikai mezben parádézik a parlamenti demokráciában. Ez önmagában is a „szellemi népirtás” felerősödésének a permanens veszélyét jelenti, különösen, ha meggondoljuk, hogy ez a szellemi népirtás nagyhatalmak támogatásával folyik, amelyek egész médiabirodalmakat működtetnek hadviselésük sikeressége érdekében.

Ma gyakorlatilag mindent az emberek fejében levő kollektív cselekvési modellek döntenek el. Ezeket a cselekvési modelleket korábban az emberek mindennapi érintkezéseik során alakították ki maguk között. A mai világ azonban atomizálja a társadalmat, és szembeállítja egymással az

embereket, így immár se módjuk, se lehetőségük nincs egyeztetni egymással a közösségről vallott elképzeléseiket. Maradnak a számukra felkínált cselekvési modellek, amelyeket a média sulykol naphosszat a fejükbe.

Számos gondunk mellett a magyar kisebbségre erőszakolt új kollektív cselekvési modellek jelentik számunkra a legtöbb nehézséget. A fejünkben levő (fokozódó) zűrzavar tesz igazán sebezhetővé, kiszolgáltatottá bennünket.

Az új életfelfogásból, divatos értékekből összeálló kollektív cselekvési modellnek ugyanis semmi köze az általunk vágyott jóléthez, az elszervedett sérelmek kiküszöböléséhez, a célja az, hogy fokozza az identitás zavart bennünk, az egymásba vetett bizalom még jobban megrendüljön, az önmeghatározás képességét elveszítsük, hogy végül is mások mondják meg számunkra, hogy kik vagyunk, hogyan élünk, saját életünkkel mihez kezdünk.

Azok, akik nemzeti identitásukban megrendülnek, könnyebben válnak mások politikai játékszerévé, mint azok, akik számára az emberi élet értelme és az emberi tökéletesedés hite ahhoz a közös előfeltevéshez kötődik, hogy a nemzetek alkotják az emberi nem haladásának a keretét.

A nemzeti identitás, az önazonosság tehát korántsem csupán az egyén döntéseinek, motiváltságának, belátásának a kérdése, ahogyan hisszük, hanem a nemzeti megmaradás feltétele. Sajnos a mai közfelfogás, amely jószerével az egyén szabadságára alapoz mindent, tág teret enged a kollektívák szétverésének. Az igazi dráma az, hogy a népek, nemzetek szétverésében, „szellemi gyilkosságában” magatartásunkkal, életvitelünkkel, mindennapi döntéseinkkel néha magunk is részt veszünk, anélkül, hogy a döntések, értékválasztások mögötti történéseknek tudatában lennénk.

### Eltérő üzenetek

Azokhoz, akik vándorbotot vesznek a kezükbe, többnyire **két üzenet érkezik**. Saját (feldúlt, széteső) közösségük részéről az, hogy „az övéikre” többé ne számítsanak, a befogadó (csábító) országok részéről érkező szíréhangok pedig arról szólnak, hogy csak jöjjenek, jó ellátásban

részesülnek. Szinte mellékes, hogy ezek az üzenetek mennyire hitelesek. A lényeg az, hogy kollektív cselekvési modellként épülnek be az emberek tudatába. És amíg más „üzenetet” (gondolatot) nem sikerül elültetni az emberek fejében, a társadalmi epidémiának nem lehet véget vetni.

Minden társadalom tele van olyan történetekkel, amelyeket nem lehet észérvekkel sem cáfolni, sem alátámasztani. A racionális érveket, az eszméket, a fű alatt szerzett értesüléseket, a felelős és felelőtlen döntéseket a cselekvés és sorsszervezés egységére vonatkozóan nem lehet egymástól élesen elválasztani. Ebben az egységben a hit olyan, mint a kovász. **A cselekvés irányát nem az érvek, az eszmék döntik el, hanem hogy az emberek mikor, kiben és miben hisznek, vagyis a kovász milyen minőségű.**

A cselekvési modellekről mint kollektív állásfoglalásról beszélünk, amelyek a közhangulatra jellemzőek, vagyis nem a politikai elit írja elő őket. Ellenkezőleg, a politikai rendszer sokszor kifejezetten gyanakvással reagál a többnyire alapatlannak és értelmetlennek tartott szóbeszédre.

### A világot formáló energiák

Visszatérve Bárdi Nándor meglátására, hogy a „burgenlandi, a szlovéniai, a horvátországi magyarok története gyakorlatilag véget ért”, és hamarosan ez a sors vár a vajdasági magyarságra is, megkerülhetetlen, hogy néhány „avagtag” fogalmat tüzetes elemzés alá vessünk, vagy ahogyan George Orwell írta: „a világot valójában formáló energiát”<sup>8</sup> közelebbi vizsgálat tárgyává tegyük. Tulajdonképpen, a maga módján, ezt szorgalmazza Gombár Csaba is a már többször említett könyvében.

A „nemzeti büszkeség”, amelyet Orwell „világot formáló energiának” tekint, a szabadelvű liberális értelmiség szemében ma egy „ördögi érzés” kifejeződését jelenti, amely ha eluralja az emberek lelkét, etnikai elfogultsághoz, békétlenséghez, gyűlölködéshez, népihirtáshoz, vezérírádathoz, háborúhoz vezet. Fel sem sejlik bennük, hogy ez az érzés akkor válik „ördögivé”, ha az

alkotóerőt valaki az egyénektől elszakított és azok fölé emelt közösségnek (csinálmánynak) kívánja alárendelni. Ellenben, ha megmarad a szabad emberek sajátos jellemzőjének, társulási igényének, a nemzeti érzés egy közösség szabadságvágyát jelenti. Ez a vágy attól válik jelentős társadalomformáló erővé, hogy a közösség tagjai hisznek benne, és ennek a képzeletükben létező közösségnek hajlandóak önként akár saját életüket is alávetni.

Gyakran előfordul, hogy a „világot formáló energiák” rossz ügy szolgálatába kerülnek. Az etnikai elfogultság, békétlenség, gyűlölködés, népihirtás, vezérírádat, háború stb. nem független a „nemzeti büszkeségnek” nevezett érzéstől. Ez azonban mindig csak akkor következik be, ha valamilyen csoport túlhatalomra tesz szert a közösségen belül, ha szembeállítja az egyént és a saját (de tőle elidegenített) közösségét.

A 19. századi francia típusú nemzetállam eszméje nagyjából ennek a leírásnak felel meg, és miután ez a (nemzeti mezt öltött) politikai eszme követőkre talált a szabadságot kereső népek körében, azóta kétségkívül kaotikus helyzetet teremtett a világon. Jelenleg az ENSZ tagállamaink a listáján 193 ország neve szerepel, ezek rendelkeznek az államiság alapvető ismérveivel (állandó terület, népesség, kormány, illetve képesség arra, hogy a nemzetközi jog más alanyaival kapcsolatba lépjen). Rajtuk kívül több tucatra tehető azoknak a „vitatott államiságú” népeknek és területeknek a száma, amelyeket az ENSZ nem fogadott el szuverén nemzeteknek, illetve nem tekint nemzetállamoknak. De ezzel a „nemzetté válás” folyamatának koránt sincs vége. Megszámlálhatatlanul szaporodnak az ún. „nemzeti közösségek” (értsd: önálló államiságra törekvő népek), a különféle autonóm államkezdeményekről nem beszélve. Itt nem a pontos számok érdekesek, hanem az a folyamat, amely az államok létrejöttéhez vezet, és amelyben – ez az, amit hangsúlyosan szeretnénk kiemelni – vajmi kevés szerepet játszik maga a nemzeti érzés. Durva, de a lényegét kifejező hasonlattal élve az államok többségének (függetlenül attól, hogy az államiság alapvető nemzetközi kritériumaival rendelkeznek-e, vagy sem) annyi közül van a nemzethez, történelmi tudattal és közösségi élménnyel rendelkező érzelmi és kulturális közösség-

<sup>8</sup> Vö. Gombár Csaba: i. m., 126. o.

hez, mint a szerelemnek az alkalmi (ne mondjuk megvásárolt vagy kierőszakolt) szexhez.

Mi, magyarok a nemzeten a **kollektív öna-zonosságunk kifejeződését** értjük, ami részben az államban, annak törvényeiben és intézményrendszerében testesül meg, de lényege az emberek lelkében (a közös kultúrában, szokásokban, hagyományokban, értékekben, törekvésekben) gyökerezik. Számunkra a nemzet nem egy állami erőszakrendszer, nem egy terület, egy kupac szabály, hatalom, jogrend, hanem elképzelt közjó, egy eszme, amely az egymás iránt érzett felelősségérzetben és szolidaritásban jut kifejezésre. Ez az eszme számos sebből vérzik, a nemzetet tételező érzelmi-tudati viszony a valóságban hiánytalanul sosem teljesül, de valahol mégis közös kincsünk, amely számunkra a szabadság zálogát jelenti. Úgy vagyunk ezzel az eszmével és érzéssel, mint a legtöbb eszmével és érzéssel, mint mondjuk, a szerelmi álmokkal. Ezek is, azok is ritkán válnak valóra hiánytalanul, de attól még a legerősebb motivációk bennünk. Végül is ebben az eszmény utáni vágyakozásban kell azt a bizonyos orwelli „világot formáló energia” forrását keresni.

### „Avatag” fogalmak?

Gombár Csaba azt állítja, hogy mindössze nyolc állam van a Földön, amely már száz évvel ezelőtt is létezett, és ahol 1914 óta nem volt erőszakos rendszer-, illetve kormányváltás. Nem tudom, a pontos számuk is lényeges.<sup>9</sup> A példával arra kívánt utalni, hogy az országok zöme a közelmúltban jött létre véres etnikai konfliktusok közepette. Ezekre a konfliktusokra, az államok alig öt százalékát kivéve, azóta sem sikerült megoldást találni.

Az az állítás tehát, hogy a legtöbb „nemzetállam” egy problémahalmaz, általában véve igaz, eltekintve attól, hogy a nemzet és állam fogalmak a közbeszédben gyakran fedik egymást, „nemzeti jellegű” állam valójában kevés van a világon. Az ún. nemzetállamokkal az a baj, hogy általában többféle náció hazájául szolgálnak, amelyek politikailag (jogilag, gazdaságilag, kul-

turálisan) nincsenek egy „súlycsoportban”, egyik vagy másik nép politikai túlhatalma megfosztja őket az önálló cselekvés lehetőségétől, sokszor az önmeghatározás szabadságától is.

A nemzeti jellegű államok is megosztottak, mert mindig vannak, akik nem kívánnak osztozni a közös célokban, talán nincs is nemzeti identitásuk, vagy ha van, nem tulajdonítanak neki fontosságot. Azok, akik nem kívánnak osztozni a közös célokban, nem rendelkeznek szilárd identitástudattal, szabadságuk kiteljesedését nem a nemzeti szuverenitástól, hanem az személyi szabadságjogok „maradéktalan” kiteljesedésétől várják. Ennek elérése érdekében hajlamosak minden emberi-erkölcsi érzést relativizálni, ami egy közösségre nézve nem kevésbé romboló hatású, mint a nemzeti érdekek tagadása.

### A feszültségek tényleges forrása

A legtöbb (és legsúlyosabb) társadalmi feszültségnek azonban mégsem ez a forrása, hanem az, hogy az egyénektől elszakított, azok fölél emelt közösségen (államon) belül szinte szükségszerűen megjelennek olyan társadalmi (politikai) csoportok, amelyek ilyen vagy olyan jogcímre hivatkozva a közjavak aránytalanul nagy részét birtokolják, és többletjogokat vindikálnak maguknak.

Elgondolkodtató, hogy miközben az uralkodó réteg többletjogokat vindikál magának, és így közelebb kerül a húsfaszékhoz, mégsem a társadalmi egyenlőtlenség valódi forrása, hanem a nemzeti érzés, a közös eszmény van úton-útfélen a társadalmi problémák fő forrásának kikiáltva. Ezzel kapcsolatban hadd utaljunk arra a sajátosságra, hogy a javak elosztása terén mutatkozó felháborító aránytalanság gond nélkül megfér a liberális felfogással, ugyanakkor ez az uralkodó gazdasági réteg a közösségek szabadság- és a demokráciaeszményének a gondolati megjelenítését is felháborítónak tartják.

Ezzel a kérdéssel érintőlegesen Gombár Csaba is foglalkozik, bár szerintem nem kellő hangsúllyal. Erre bizonyíték, hogy **nem a hatalom és a közjó elosztása terén tapasztalható felháborító aránytalanság** oka foglalkoztatja, hanem látatlanul is az „etnokratikus mozgalmakat”

<sup>9</sup> Gombár Csaba: i. m., 121. o.

kárhozthatja. Történetesen **azt nehezményezi, hogy a nemzeti önrendelkezéséhez (ami a gyakorlatban a népakarat érvényesülését jelentené) minden etnikum az „állam nagykabátját” akarja magára húzni.** Ez valóban nem szerencsés fejlemény, de szerintem nagyobb teret kellett volna szentelni annak kibontására, hogy **miért is van erre szükség.** Mi kényszeríti a népeket arra, hogy mindenáron szert tegyenek az államiság alapvető kritériumaira? Márpedig, ahogy mondani szokták, itt van a kutya elásva. A mindenkori konfliktusok oka nem a szolidaritásérzésben, a közösségi szabadságra való törekvésben van, hanem a közösségek különböző politikai célokra való kihasználásában, a hatalom egyenlőtlen elosztásában.

### Jogok és javak elosztása

Ezt a kis kitérőt azért tartottam fontosnak, mert úgy érzem, hogy különben Gombár Csaba negyedszázaddal ezelőtt elhangzott ellenvetése a levegőben lógna. Vendéglátóm határozottan nehezményezte, hogy állampolitikai szintre kívánjuk emelni a vajdasági magyar kisebbségi problémák megoldását. Én viszont azzal érveltem, hogy nem maradt más megoldás számunkra, mert **önként és dalolva senki sem osztogat jogokat és javakat.**

Nyilván ez más etnikumok, nemzeti közösségek esetében is így van, ezért folyamodnak mind többen saját társadalmuk „etatizálásához”. Napjainkban a politikai képviselet, az etnikai kérdés államosítása nélkül kérdésessé válik a „néma” közösség fennmaradása.

Gombár Csaba egykori ellenvetésből azt halottam ki, hogy az etnikai problémáknak és az etnikai azonosságtudat elfojtásának nem tulajdonít akkora fontosságot, mint jómagam. Most viszont, az említett könyvét olvasva, örömmel állapítom meg, hogy vitapartnerem korábbi véleménye ebben a vonatkozásban radikálisan módosult, megváltozott. Ezt egyébként ő maga is bevallja. Erről így ír: korábban „úgy véltem, hogy a faj, etnikum, nemzet avatag fogalmain túlléptünk”,<sup>10</sup> de azóta „saját nézeteim is változtak.” Egy 1995-ben tar-

tott bécsi előadásában már arról beszélt, hogy a „csoportkötöttségű kultúrák” jelentős szerepet játszanak a társadalom életében, s az etnikai azonosságtudat elfojtása „súlyos problémákat okoz.” Lehetséges, hogy a nemzet, az etnikum korábban avatagnak vélt fogalmi újragondolásra (felülvizsgálatra) szorulnak a modern társadalomelmélet szempontjából is?

### Az ősérték

Nemcsak az érintett kellemesen, hogy könyvében a neves szakember nemzeti kérdésben kevésbé elutasító, mint amilyen negyedszázada volt, hanem utólag megerősít korábbi álláspontom helyességében. Nevezetesen abban, hogy az önrendelkezési törekvés „elvileg megkérdőjelezhetetlen demokratikus ősérték”.<sup>11</sup> Hangsúlyozom, hogy elvileg, mert a gyakorlatban más a helyzet. Ezzel kapcsolatban Gombár Csaba idézi Wilson külügyminiszterének korabeli véleményét, aki alig tíz nappal Wilson (a népek önrendelkezésére vonatkozó) híres kijelentése után ezt a mondatot írja naplójába: „Ez a frázis dinamittal van megtöltve. Olyan reményeket ébreszt, amelyeket soha nem lehet beteljesíteni.” Mi, magyarok tudjuk legjobban, hogy Wilson híres kijelentése üres frázis volt csupán. Hiányzott a nemzetekre, etnikumokra vonatkozó világos fogalmazás, az egyértelmű politikai állásfoglalás akkor is, azóta is. Mindenki sorolja a magáét, de kiknek van igaza? A nemzeti-etnikai kisebbségeknek, amelyek identitásuk megőrzése és ápolása érdekében kollektív (politikai) jogokat követelnek maguknak, vagy azoknak, akik az emberi szabadságjogra hivatkozva elhatárolják magukat minden nyelvi, vallási, kulturális közösségtől, maguktól a közösségi törekvésektől?

### Kinél van a többség?

Kik alkotják az államot: az identitás nélküli egyének vagy az etnikai csoportok, nemzetrészek, nemzetek? És kik alkotják a nemzetet? Mindenki, aki egy adott ország területén él? Azok a szabadelvű embernek is, akik elhatárolják ma-

<sup>10</sup> Gombár Csaba: i. m., 11. o.

<sup>11</sup> I. m., 116. o.

gukat mindenféle függőségtől és kötöttségtől, vagy azok, akik egyazon közösség részének, alkotóelemének tartják magukat, akik egymással szemben szolidaritást éreznek? És vajon kinek kellene megértést, türelmet tanúsítania a másikkal szemben? Az etnikai, kisebbségi csoportok tagjainak vagy az identitás nélküli szabadelvű embereknek?

Láss csodát, ezt kérdezi Gombár Csaba is, akinek a kérdései mellett aligha lehet szó nélkül elmenni. Kinek az akarata erősebb? Abba a kellemetlen helyzetbe kerültem, mondja Gombár Csaba, hogy két, egymással összebékíthetetlen törekvés feszül bennem egymásnak. Vagy mint egyének alkotunk államot, és szó nélkül beletuszkolunk mindenkit az állampolitikába, vagy egy etnikumot, nemzetet emelünk az állampolitika legfőbb szereplőjévé.

Gombár Csabához (és nyilván sokan másokhoz) hasonlóan ezt a vitát folytatom magamban én is. Alapvető beállítódásunk tekintetében azonban a lényeges különbség továbbra is megmaradt közöttünk. Gombár Csaba ugyanis idegen-

kedik attól, hogy az etnikai kérdést, beleértve a kisebbségek helyzetének rendezését, állampolitikai szintre emeljük, én viszont nem látok más kiutat továbbra sem (az átmeneti sikertelenség ellenére sem). Gombár Csaba attól tart, hogy ha az etnikai kérdést alárendeljük az állampolitikai kérdéseknek, ez az állam „etnizálódását” jelenti, ami a nacionalizmust erősíti. Ha viszont államban gondolkodunk, szükségképpen mind nagyobb, másokra (államokra és népekre) egyre inkább ráterpeszkedő államalakulatok jönnek létre, ami végül is egy nemzetek nélküli világállam víziójához vezet bennünket. Fordított esetben viszont, a nemzeti önrendelkezés mellett kardoskodva, a bezárkózó etnikai csoportok előbb-utóbb mind saját államot hoznak létre, amelyek megszámlálhatatlanul szaporodnak, és a népesség számának növekedésével ez így tart a végtelenségig. Fogas kérdések. Ezek a dilemmák viszont csak elvi szinten merülnek föl, a gyakorlatban az élet másként működik. Ennek fejtegetése azonban már egy új fejezet tárgykörébe tartozik.



Elmúlás, 1995